

Elżbieta Słodkowska

DZIEJE KSIĘGOZBIORU KLASZTORU NAWIEDZENIA
NAJSWIĘTSZEJ MARII PANNY /WIZYTEK/
W WARSZAWIE DO 1887 ROKU

Już w czasie zakładania klasztoru wizytek w Warszawie /rok 1654/ gromadzono w nim książki. Świadczy o tym list pierwszej przełożonej tego klasztoru, pisany 26 II 1652 r. do sióstr we Francji, w którym znalazła się wzmianka: "życzyć by tylko należało więcej książek"¹.

Książki potrzebne były wizytkom nie tylko do lektury, uzupełniającej modlitwy i medytacje. Królowa Maria Ludwika, zakładając ten klasztor, poleciła wizytkom między innymi "otworzyć szkołę dla młodzieży płci żeńskiej przychodzącej z miasta, /.../ utrzymywać dla instrukcji 6 nauczycielek" oraz wychowywać "12 córek ubogich polskich rodziców"². Poza działalnością pedagogiczną w XVII i XVIII w. wizytki zajmowały się pracami wydawniczymi, co również wymagało od nich czytania i rozeznania w ówczesnej literaturze religijnej³. Można więc przypuszczać, że zgodnie z życzeniem przełożonej, wyrażonym w wyżej wspomnianym liście, w klasztorze zaczęto gromadzić księgozbiór. Musiał on szybko wzrastać, bo najstarszy z zachowanych jego inwentarz z 1703 r. wykazuje 749 dzieł w 1289 wol. Księgozbiór ten obejmował 392 dzieła francuskie w 585 wol., 325 dzieł polskich w 627 wol. i 32 wol. dzieł w innych językach⁴. Znaczna liczba dzieł francuskich nie może dziwić, skoro zakonnice przybyły z Francji i utrzymywały ścisłe związki z tam znajdującym się domem macierzystym.

Następne inwentaryzacje biblioteki wizytki przeprowadziły w 1705 r.⁵ oraz na przełomie 1790 i 1791 r.⁶ Inwentarze z 1790 i 1791 r. były aktualne jeszcze na początku XIX w., o czym świadczy umieszczona na końcu spisu książek polskich notatka: "Widziano na komisji w czasie spisu funduszków Klasztoru Panien Wizytek dnia 2 stycznia 1819 r.". Inwentarz z 1790 r. wykazuje 454 dzieła /821 wol./ w języku francuskim i 15 dzieł w innych języ-

kach, a inwentarz z 1791 r. 398 dzieł /1061 wol./ w języku polskim. Razem w obu inwentarzach zapisano 867 dzieł w 1897 wol.

Do ponownego spisania zawartości biblioteki wizytki przystąpiły dopiero w drugiej połowie XIX w. Najpierw w 1864 r. /prawdopodobnie na żądanie władz oświatowych/ sporządzono rejestr książek należących do pensji, który uzupełniano do 1867 r.⁷, czyli nawet po zamknięciu tej szkoły w 1865 r. Następnie w 1878 r. zrobiono spis dzieł moralnych i naukowych⁸, a w ramach ogólnej inwentaryzacji ruchomości klasztoru i kościoła - spis książek znajdujących się w klasztorze, w zakrystii, na chórze i w infirmerii. Ten inwentarz został zweryfikowany w 1887 r., co pozwala stwierdzić, że zasób książek posiadanych przez warszawskie wizytki w tym właśnie roku wynosił 1722 wol.⁹

Wymienione powyżej inwentarze nie zostały sporządzone dokładnie. Zwłaszcza w tych, pochodzących z XVIII w. sporo jest skreśleń, nieporządknych dopisów lub poprawek. Nie zastosowano w nich również ani układu alfabetycznego, ani ciągłej numeracji, a liczby zanotowane przy poszczególnych pozycjach wykazują czasem liczbę egzemplarzy danego dzieła, czasem - liczbę woluminów. Ponadto w każdym z inwentarzy można dostrzec zmiany w zawartości poszczególnych działów lub tworzenie nowych grup tematycznych. Z tego powodu, przeprowadzając tylko pobieżną analizę inwentarzy, nie można było ustalić ścisłego stanu biblioteki, a zwłaszcza linii jej rozwoju w ciągu prawie dwóch wieków /1703-1887/.

Mimo to udało się stwierdzić, że biblioteka klasztoru wizytek w Warszawie była - jak na czasy, w których egzystowała - dość duża, a między ówczesnymi księgozbiorami polskich klasztorów żeńskich wyróżniała się nawet swoją wielkością. Wiadomo bowiem, że powstały w XIII w. i przez wieki gromadzący książki, klasztor norbertanek w Imbramowicach, posiadał bibliotekę liczącą w 1755 r. 683 wol.¹⁰, klasztor karmelitanek w Lublinie, po scaleniu księgozbiorów z dwóch ich domów, miał bibliotekę składającą się w 1817 r. z ok. 700 wol.¹¹, a działający od średniowiecza klasztor benedyktynek w Sandomierzu dysponował biblioteką, która według inwentarza z 1837 r., zawierała 1678 wol.¹²

Początkowo biblioteka warszawskich wizytek wzrastała systematycznie. Między rokiem 1703 a 1791 przybywało do niej przeciętnie 5-6 dzieł rocznie, co nie było liczbą małą, gdy weźmie się pod uwagę wielkość ówczesnej produkcji wydawniczej i stosunkowo

wysokie ceny książek. W XIX w. rozwój księgozbioru wizytek uległ pewnemu zahamowaniu. Zmniejszenie zakupów /wydaje się, że większość książek nabywano głównie dla potrzeb prowadzonej w klasztorze pensji/ wynikało z sytuacji, w jakiej wizytki znalazły się po rozbiorach. Wówczas to - podstawowe źródło dochodu warszawskiego klasztoru - dobra Kamieńczyk zostały skonfiskowane przez rząd pruski, a kamienice w Warszawie zajęte przez wojsko na kwatery. Ponadto rząd pruski nałożył na klasztor wizytek dodatkowe podatki i zalecił, aby na pensji zatrudnić nauczycielkę władającą językiem niemieckim oraz kupić niemieckie podręczniki¹³.

Wizytki zaczęły się więc borykać z trudnościami finansowymi, którym nie zapobiegło sprzedawanie posiadanych kosztowności i cenniejszych mebli. Biskup J.Ch. Albertrandi radził nawet zakonnicom wyjazd do klasztorów, w których były lepsze warunki bytowe, ale one pozostały w Warszawie. Usunęły je jednak z klasztoru w 1807 r. wojska francuskie, które urządziły w nim lazaret. Gdy po 9 miesiącach pozwolono wizytkom wrócić, klasztor wymagał remontu, a jego wnętrza /prawdopodobnie w tym i biblioteka/ - uporządkowania.

W pierwszej połowie XIX w. jednym z głównych źródeł utrzymania wizytek była prowadzona przez nie pensja, nazywana "pensją wyższą", na której kształciły się dziewczęta pochodzące przeważnie ze znaczniejszych rodzin w Królestwie Polskim. W ramach represji po powstaniu styczniowym władze rosyjskie chciały przejąć pensję, więc wizytki, chcąc temu zapobiec, zamknęły ją. Sam klasztor nie uległ wówczas kasacji, ale rząd carski ograniczył znacznie jego działalność, zabraniając między innymi prowadzenia nowicjatu. Rozpoczął się wtedy ciężki okres w dziejach klasztoru, który wizytkom udało się przetrwać do 1905 r., gdy zmiany polityczne w Rosji umożliwiły im wznowienie normalnej egzystencji.

Naszkirowane powyżej losy klasztoru wizytek warszawskich w XIX w. pozwalają zrozumieć przyczyny zahamowania wzrostu biblioteki w tym czasie. Zakonnice jednak nie przestawały korzystać ze zbiorów i w miarę możliwości uzupełniać ich nowymi książkami. Zachęcały je do tego zresztą władze kościelne: w 1862 r. arcybiskup Z.S. Feliński polecał uzupełnianie biblioteki nowymi dziełami i czytanie odpowiednio dobranych książek w refektarzu,

a w 1865 r. ks. P. Rzewuski przypominał o sporządzaniu sprawozdań z "lektury duchowej"¹⁴.

Jak widać, mimo trudnej sytuacji klasztoru, biblioteka nie była zaniedbana. Mieściła się w sali, której okna osłonięto firankami i zabezpieczono okiennicami. Wokół ścian ustawione były półki i dwie palisandrowe oszklone szafy na książki. Ponadto wyposażono bibliotekę w jesionową komodę, stoliki, krzesło, ławki, schodki i koszyk na książki. Na jednym stole znajdował się kałamarz z piasecznicą, lichtarze ze szczypcami do objaśniania świec i nóż do rozcinania papieru. Salę ozdabiała chorągiew loretańska, obraz Matki Boskiej, religijne obrazki malowane na szkłe lub drewnie, krucyfiks wykładany szylkretem i - uznany za szczególnie cenny - "maleńki obrazek Najświętszego Serca Jezusa za szkłem, malowany na pergaminie w rozkładanych ramkach"¹⁵.

Poza właściwą biblioteką klasztorną, książki, z których korzystano w czasie nabożeństw umieszczono w zakrystii i na chórze. Ponadto niewielki, specjalnie dobrany księgozbiór przeznaczono dla nowicjatu, a inny - już w 1703 r. wydzielono dla pensjonarek. Również w prowadzonym przez wizytki klasztornym szpitaliku /infirmarii/ zgromadzono mały zbiór książek. Można przypuszczać, że książki znajdowały się i w apartamencie, który Maria Ludwika miała "po wsze czasy" zarezerwowany w klasztorze, aby od czasu do czasu móc w zupełnym odosobnieniu poświęcać się modlitwie i rozmyślaniom. Ponieważ za przykładem królowej **damy ze znamienitych** rodzin zaczęły odbywać rekolekcje u wizytek, więc prawdopodobnie i dla nich wyodrębniono zbiór książek religijnych, o czym świadczy podręcznik rekolekcyjny "Dama pokutująca" /Sandomierz 1740/ do dziś przechowywany w klasztorze¹⁶. O tych wybranych zbiorach książek niewiele jednak wiadomo. Inwentarze biblioteczne obejmują bowiem tylko zawartość zasobów klasztornych i księgozbiorów przeznaczonych dla pensji i infirmerii.

Księgozbiór klasztorny, z którego korzystały zakonnice, obejmował większość zgromadzonych przez wizytki książek, a więc stanowił podstawowy zręb wszystkich inwentarzy. Składał się prawie wyłącznie z dzieł religijnych i dlatego w inwentarzach wyodrębniono takie działy, jak "Żywoty świętych", "Książki na adwent", "Książki na post", "Książki na lekcję" /homilie i teksty wybrane z Pisma Świętego/, "Medytacje". Niewielki dział obejmował "Książki na zapusty", a inny - dotyczące zakonu wizytek /"Livres de

l'Ordre de la Visitation" w spisie ksiązek francuskich i "Księgi samemu Zakonowi Nawiedzenia służące" - w spisie ksiązek polskich/.

Nawet pobieżna analiza zawartości inwentarzy pozwala stwierdzić, że mogą one wniesć wiele nowego do prac nad historią bibliotek polskich. Trzeba bowiem przypomnieć, że zawarte w tych pracach informacje o bibliotekach klasztornych, zwłaszcza należących do zgromadzeń żeńskich, najczęściej są relacjami powierzchniowymi, podającymi tylko dane o wielkości zbiorów i pobieżną ich charakterystykę formalną /miejsce i data wydania cenniejszych dzieł, język tekstów ksiązek, wartość bibliofilską niektórych edycji/. W taki właśnie sposób opisywał biblioteki klasztorne np. S.B.Linde, który w 1819 r. z polecenia władz Królestwa Polskiego wybierał z klasztorów ksiązki dla Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim. Wartość biblioteki klasztornej uzależniał od posiadania przez nią zabytkowych edycji, bez względu na ich treść. Te właśnie dzieła Linde konfiskował, twierdząc, że marnują się w klasztorze, że są tam niepotrzebne. Możliwości wykorzystywania tych ksiązek przez zakonników w celach modlitewnych lub jako lektury pogłębiającej ich intelektualne życie - nie brał pod uwagę¹⁷. Również inni badacze dziejów dawnych bibliotek charakteryzują biblioteki klasztorne najczęściej pod względem ich wielkości i zawartości starych druków, natomiast nie zajmują się użytecznością zbiorów w życiu klasztoru, zwłaszcza rolą, jaką ksiązki spełniały w praktykach religijnych i liturgicznych¹⁸.

Być może, badacze bibliotek tak powierzchownie omawiają biblioteki klasztorne, ponieważ stosują do nich kryteria oceny przyjęte dla bibliotek świeckich i podobnie jak Linde uważają, że te księgozbiory są mało użyteczne. A przecież między tymi dwoma typami bibliotek istnieją zasadnicze różnice, więc też należy je odmiennie traktować. Gdy biblioteki świeckie mają za zadanie przede wszystkim służyć działalności kulturalnej, naukowej i określonym celom praktycznym, to biblioteki klasztorne mają zaspokajać potrzeby ludzi w "sferze duchowej", obejmującej praktyki religijne i studia teologiczne. Tą "duchową sferą" działalności ludzi badania bibliotekoznawcze mało się zajmują albo w ogóle ją pomijają, bowiem uważa się, że nie służy ona w bezpośredni sposób postępowi społecznemu i naukowemu. Wydaje

się jednak, że udział bibliotek w sferze duchowej powinno się włączyć do rozważań bibliotekoznawczych, bo dopiero wówczas zostanie ukazana w pełni zróżnicowana rola książki w życiu ludzkim, a zwłaszcza jej znaczenie intelektualne.

Inwentarze zbiorów książek wizytok dostarczają okazji do bliższego poznania tej strony działalności bibliotek. Księgozbiór tego klasztoru zawierał - jak określają prace o zakonie - "czytania duchowe", czyli różnego rodzaju książki religijne i modlitewne. Ich lektura służyła wizytkom nieraz za wzór do życia w świętości, dostarczała tematów do medytacji, umożliwiała pogłębienie wiedzy religijnej, wzbogacała modlitwy wypowiedziami świętych i teologów, a także pozwalała pełniej przeżyć okres adwentu i postu. W tym klasztorze, w którym jedną z myśli przewodnich były słowa Św. Franciszka Salezego "Żyjmy tak, jak byśmy mieli ducha w niebie, a ciało w grobie" - książka umożliwiała modlącemu zbliżyć się do Boga, stawała się pomostem łączącym ziemię z niebem.

Gdy się weźmie pod uwagę, że według inwentarzy, wiele dzieł nabywano do biblioteki w kilku, a nawet w kilkunastu egzemplarzach, wówczas można twierdzić, że wizytki licznie korzystały z księgozbioru, oraz że lektura należała do ich codziennych zajęć, systematycznie służyła pogłębianiu życia duchowego. Gdyby ponadto, chociaż niektóre z zanotowanych w inwentarzach wydawnictw udało się utożsamić z dziełami ówczesnie opublikowanymi we Francji lub w Polsce, a następnie poznać rolę, jaką one odgrywały w życiu kościelnym i naukowym, wtedy z pewnością uzyskałoby się cenne informacje o zainteresowaniach czytelnioznych wizytok, a tym samym i świadczące o poziomie intelektualnym zakonnic polskich w XVIII i XIX w. Wydaje się, że wyniki takich badań mogłyby podważyć, ciągle jeszcze spotykane w piśmiennictwie historycznym, opinie o ówczesnej "ciemnocie mnichów" i braku wykształcenia zakonnicek.

Poza książkami religijnymi w działach omawianych inwentarzy, określanych jako "Registr ksiąg, które nie są ni żywoty, ni medytacje" zanotowano nieliczne dzieła z różnych dziedzin wiedzy. Znalazły się wśród nich podręczniki arytmetyki, botaniki, opisy niektórych krajów, słowniki językowe oraz edycje utworów dramatycznych i zbiory poezji, zazwyczaj wykorzystywane w szkołach klasztornych do przygotowywania popisów uczniów na zakoń-

czenie roku. W tych "registrach" odnotowano również biografie królów i książąt, a wśród nich i dzieje panowania królów polskich, np. Zygmunta III lub Jana III Sobieskiego. Były tam również książki analizujące rolę monarchii oraz dotyczące prowadzenia domu i ogrodu w dużej posiadłości wiejskiej, między innymi francuska książka kucharska.

Przypuszcza się, że te świeckie książki zostały nabyte nie tyle dla zakonnic, co dla nauczycielek wykładających na pensji, aby służyły im jako podręczniki w czasie zajęć prowadzonych z uczennicami. Same pensjonarki w pierwszym okresie działalności pensji, w XVIII w., prawdopodobnie bezpośrednio z książek naukowych nie korzystały. Wydzielone dla nich w inwentarzu z 1703 r. "Livres des demoiselles pensionnaires" /33 wol./, a w inwentarzu z 1705 r. "Livres qui sont au penssionaire" /46 wol./ były spisami popularnie ujętych wydawnictw religijnych w języku polskim i francuskim /żywoty świętych, zwłaszcza założycieli zakonu wizytek, wybory kazań, katechizmy, modlitewniki/. Te książki prawdopodobnie wykorzystywano w czasie nabożeństw lub udostępniano pensjonarkom w czasie wolnym od nauki, albo czytano je głośno na zajęciach praktycznych czy przy posiłkach.

Dopiero w XIX w. - sądząc z inwentarza z 1864 r. - księgozbiór pensji zaczął być uzupełniany książkami używanymi w żeńskich szkołach świeckich. Brak spisów z początku XIX w. nie pozwala jednak ustalić od kiedy to czyniono. Na podstawie odnotowania w inwentarzu licznych książek sprzed 1830 r. można przypuszczać, że już w czasach Królestwa Polskiego nabyto do biblioteki pensji aktualnie wydawane polskie publikacje, wśród których liczebnie wyróżniały się książki związane z historią Polski, nawet w postaci powieści historycznych, mimo że ówczesnie raczej nie zezwalało dziewczętom na czytanie tego rodzaju literatury.

Trzeba jednak pamiętać, że książki używane na pensji wizytek zostały odnotowane w wielu miejscach omawianych inwentarzy, a więc w podstawowych spisach obejmujących zawartość biblioteki klasztornej, w dwóch wyodrębnionych w inwentarzach z XVIII w. działach notujących książki przeznaczone dla pensjonarek, w osobnym inwentarzu biblioteki pensji z 1864 r.¹⁹ i wreszcie w "Spisie książek moralnych i naukowych" z 1878 r. Dopiero przejrzanie tych wszystkich spisów pozwala powziąć wyobrażenie o tym w jaki sposób na pensji wizytek wykorzystywano zbiory biblioteczne w

procesie dydaktycznym, a tym samym - czego na tej pensji uczono²⁰. A więc z faktu odnotowania w inwentarzach licznych tekstów modlitewnych można wnioskować, że duży nacisk kładziono na wychowanie religijne uczennic, zwłaszcza na przygotowanie ich do poprawnego uczestnictwa w liturgii. Z drugiej strony starano się wyrobić w pensjonariuszkach świadomość obywatelską przez zapoznawanie ich z dziejami Polski i życiorysami sławnych Polaków. Kształtowaniu charakterów uczennic miały natomiast służyć życiorysy świętych i popularnie opracowane rozprawy etyczne, tak zwane "pisma moralne". Starano się również wpoić pensjonarkom miłość bliźniego i przygotować do udziału w działalności charytatywnej kościoła /np. informacja o stowarzyszeniu Świętego Wincentego à Paulo/, a także zapoznać z zasadami prowadzenia gospodarstwa domowego. Zakres wiedzy ogólnej obejmował elementy języka polskiego, arytmetyki, historii, geografii, botaniki i naukę języka francuskiego.

Biorąc pod uwagę istnienie dotkliwych luk w dokumentacji odnoszącej się do historii bibliotek szkół żeńskich w Polsce w XVIII - XIX w., trzeba podkreślić wartość źródłową zachowanych u wizyttek inwentarzy. Gdyby informacje w nich zawarte uzupełnić badaniami dzienników lekcyjnych pensji, również zachowanymi w archiwum klasztoru, wówczas uzyskałoby się jeszcze więcej danych o roli biblioteki w polskiej szkole żeńskiej na przełomie XVIII i XIX w.

Dużą wartość poznawczą ma również wyodrębniony w badanych inwentarzach spis książek, które znajdowały się w prowadzonym przez wizytki klasztorным szpitaliku²¹. Ten księgozbiór obejmował w 1703 r. 21 wol. w 1705 r. - 24 wol., w 1887 r. - 36 wol., a składał się z dzieł przeznaczonych dla chorych i dla osób chorymi się zajmujących. Znalazły się tutaj takie książki, jak "Nauka dobrego i szczęśliwego umierania", "Instructions spirituelles pour la consolation des malades", "Ewangelie i epistoły", "Żywot Pana Jezusa w obrazkach", a także "Krótkie zebranie chorób i ich istotności", "Paraphrase sur la pharmacopée" lub "Erbarz", będący prawdopodobnie podręcznikiem ziołolecznictwa. Spis książek z infirmerii jest, jak się wydaje, jedną z pierwszych informacji o tworzeniu bibliotek szpitalnych w Warszawie, a może i w Polsce. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w doborze książek dla tego szpitalika uwzględniono lekturę przeznaczoną dla chorych, aby

w ten sposób ulżyć im w cierpieniu i dostarczyć tematów do rozmyślań nad sensem życia i śmierci.

Jak wspomniano powyżej, w celu uzyskania pełnego obrazu biblioteki wizytek, powinno się zapisać inwentarzowe, zwłaszcza w spisach pochodzących z XVIII w. zidentyfikować z opisami konkretnych wydań książek w bibliografiach. Niestety, w tych zapisach przeważnie brakuje nazwiska autora, miejsca i roku wydania książki, a tytuły dzieł są zanotowane w skrócie lub niedokładnie, co w dużym stopniu utrudnia badania. Tytułem próby porównano kilka zapisów z inwentarzy osiemnastowiecznych z zapisami znajdującymi się w inwentarzu z 1878 r., w którym podano już więcej danych, a następnie - z bibliografiami. Tak np. dzieło "Théâtre des jardinages", odnotowane w inwentarzu z 1703 r. jako anonimowe, w inwentarzu z 1878 r. opisane zostało jako praca Claude'a Molleta "pierwszego ogrodnika królewskiego", wydana w Paryżu w 1663 r. Sprawdzając dalej, sięgnięto do katalogu Bibliothèque Nationale w Paryżu, a w nim znaleziono tylko wydania tego dzieła z 1670 i 1678 r., co może oznaczać, że wydanie wymienione w inwentarzu warszawskiego klasztoru wizytek jest dziełem rzadkim i cennym²². Inne zapisy trudniej było zidentyfikować. Np. nie udało się stwierdzić, czy znajdujący się w spisie książek z infirmerii zapis "Żywot Pana Jezusa w obrazkach" odnosi się do zachowanego w bibliotece wizytek zbioru sztychów "Vita, passio et resurrectio Jesu Christi" Hieronima Wierx, wykonanego według rysunków Martena de Vos, a będącego obecnie unikalnym egzemplarzem tego dzieła w polskich zbiorach ikonograficznych.

Wydaje się, że liczba zapisów inwentarzowych, których nie udało się powiązać z określonymi książkami, zwłaszcza ich konkretnymi wydaniem, okaże się do tego stopnia duża, że pełnej rekonstrukcji osiemnastowiecznej biblioteki wizytek nie będzie można przeprowadzić. Jednakże - trzeba to stwierdzić - nawet bez bibliograficznego opracowania inwentarza tej biblioteki są cennymi dokumentami, gdyż należą do nielicznych, zachowanych inwentarzy bibliotek klasztorów żeńskich, działających w ubiegłych wiekach na terenie Polski²³. Pozwalają one ustalić wielkość biblioteki oraz poznać tematykę jej zbiorów, a to z kolei umożliwia podjęcie badań nad rolą książki w życiu klasztoru, a nawet nad lekturą zakonnic. Ponadto, ze względu na zawarte w nich informacje o księgozbiorach gromadzonych na pensji i w infirmerii, inwen-

tarze te zawierają cenne materiały nie tylko do badań nad bibliotekami klasztorów żeńskich, ale i do szeroko ujętej historii bibliotek w Polsce.

Przypisy

¹ J.L.Korwin Jastrzębski, Polskie wizytki, czyli historia fundacji pierwszego klasztoru zakonnicy Nawiedzenia Panny Marii w Warszawie. Rzym 1849, s. 110.

² Op.cit., s. 99

³ Wydawnictwa wizytek notuje S.Estreicher /Bibliografia polska, cz. 3, t. 33, Kraków 1939, s. 147/ oraz W.Petecki w pracy: Wizytki warszawskie. Zarys monograficzny, cz. 1, Warszawa ok. 1955, s. 174-182 /Maszynopis w archiwum Klasztoru Wizytek w Warszawie/.

⁴ Registre des tous les livres qui sont dans la bibliothèque de ce monastère de la Visitation Ste Marie de Varsovie, verifié en l'année présente 1703. Rps cm.31 x 21 w archiwum Klasztoru Wizytek w Warszawie.

⁵ Toż. Verifié en l'année présente 1705. Rps j.w. Oba spisy zawierają również wykazy książek polskich.

⁶ Rejestr ksiąg polskich znajdujących się w bibliotece zakonnicy Nawiedzenia P.M. Klasztoru warszawskiego R.P. 1791 [oraz] Registre des tous les livres qui sont dans la bibliothèque de ce monastère de la Visitation Sainte Marie de Varsovie, verifié en l'année présente 1790. Rps cm. 31 x 21 j.w.

⁷ Spis książek z biblioteki pensji. Rps cm 32 x 20 j.w. - Spis powstał w 1864 i był uzupełniany w latach następnych, więc dlatego obejmuje kilka wykazów książek polskich i francuskich, razem ok. 400 wol. oraz 20 wol. książek rosyjskich.

⁸ Spis książek moralnych i naukowych w rozmaitych językach. Klasztor SS Wizytek w Warszawie 1867. Rps j.w. - Spis obejmuje 59 dzieł polskich i 40 w różnych językach, w większości wydanych w XVII i XVIII w. Dzieła z XIX w. stanowią wyłącznie publikacje polskie.

⁹ Inwentarz ruchomości Kościoła i Klasztoru Sióstr Wizytek Warszawskich z 1879 r., zweryfikowany w 1887 r. Rps oprawiony cm 31 x 20, j.w. - Na s. 49-57 zanotowano wyposażenie lokalu biblioteki i spis książek polskich, francuskich, naukowych i moralnych, modlitewników i in. Według zsumowania dokonanego ołówkiem, obejmuje on 1688 wol. Ponadto na s. 134-136 podano spis książek w *infirmarii* /36 wol./ . Książki znajdujące się w zakrystii i na chórze spisano w 1880 r. /Spis rzeczy należących do kościoła i zakrystii rps. j.w. s. 21-22/; liczyły one 14 wol.

Ponadto w archiwum Klasztoru Wizytek w Warszawie znajduje się spis książek nie opatrzony tytułem /ok. 300 dzieł w 600 wol./.

Sporządzony jest na 5 kartach szaroniebieskiego papieru czerpanego, formatu 31 x 21 cm i zeszyty razem ze "Spisem sprzętów kościelnych /.../ i innych remanentów klasztornych przywiezionych z Lublina", co pozwala przypuszczać, że jest inwentarzem resztek biblioteki Klasztoru Wizytek w Lublinie, skasowanego w 1819 r.

¹⁰ [J.T.Lubomirski] J.T.L., O bibliotekach w Polsce. "Biblioteka Warszawska" t. 1, 1877, s. 37-53.

¹¹ L.Zalewski, Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej, Warszawa 1926, s. 250-251.

¹² K.Warda, Źródła do dziejów bibliotek w zbiorach Seminarium Duchownego w Sandomierzu. W: Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi, t. 8, Warszawa 1985, s. 87-103.

¹³ Kronika Klasztoru Warszawskiego Nawiedzenia NMP od 1798 do 1807 r. - Rps. j.w.

¹⁴ W.Petecki, Wizytki warszawskie..., s. 111.

¹⁵ Wyposażenie biblioteki wizytek podane jest w inwentarzu z 1879 r. /por. przypis 9/, ale i w inwentarzach z XVIII w. przy spisach książek odnotowywano sprzęty biblioteczne, co wskazuje, że już wówczas księgozbiór znajdował się w osobnej sali.

¹⁶ W.Petecki, Wizytki warszawskie..., s. 172.

¹⁷ M.Łodyński, Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim /1807 - 1831/, Wrocław 1958, passim.

¹⁸ Tak np. charakteryzują biblioteki klasztorne wspomniane wyżej prace J.T.Lubomirskiego, K.Wardy, L.Zalewskiego, a także F.Rodziszewskiego, Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach... /Kraków 1875/ lub E.Chwalewika, Zbiory polskie /Warszawa 1926/.

¹⁹ Spisy książek przeznaczonych dla uczennic w inwentarzach z XVIII w. stanowiły dział rejestru książek francuskich. Odrębny inwentarz biblioteki pensji zob. przypis 7.

²⁰ Informacje o działalności pensji wizytek są skąpe. Np. J.Bartoszewicz /Kościoły warszawskie, Warszawa 1855, s. 258/ zanotował tylko: "Na pensji swojej uczyły wizytki religii, obyczajów, czytać i pisać po polsku i po francusku, arytmetyki i robót kobiecych".

²¹ "Livres qui sont à l'infirmierie" odnotowano w inwentarzach z 1703, 1705 i 1878 r.

²² Książki z XVII, XVIII i XIX w., które w Klasztorze Wizytek w Warszawie zachowały się do obecnych czasów nie są skatalogowane, chociaż istnieje możliwość udostępniania ich zainteresowanym nimi badaczom. Jak mnie poinformowano, zasoby tych książek z biegiem lat zostały znacznie uszczuplone, co jednak nie wyklucza znajdowania się w nich dzieł zanotowanych w omawianych

inwentarzach, wśród których mogą się znajdować rzadkie polskie i francuskie stare druki.

²³ W trakcie badań nad bibliotekami w Królestwie Polskim w latach 1815-1830 znalazłam jedynie informacje o inwentarzu biblioteki benedyktynek w Sandomierzu /K.Warda, np.cit./ i karmelitanek w Lublinie /L.Zalewski, op.cit./.

Elżbieta Słodkowska

HISTORY OF THE BOOK COLLECTION OF THE NUNNERY OF THE
ANNUNCIATION OF HOLY VIRGIN MARY /VISITANTS/
IN WARSAW TILL 1887

Summary

The library of the Visitants was established in the 17th century. Its history is accessible through two inventories from the 18th and 19th century. In 1703 it encompassed 1289 volumes, in 1887-1782 volumes in Polish and French, devoted predominantly to religious and ecclesiastical matters. Besides, the nunnery kept a separate collection for its young ladies' boarding school /ca. 40 volumes in the 18th century and 400 volumes in the 19th century, including many concerning the history of Poland/ and yet another one in the infirmary, to serve patients as well as the medical staff. Both inventories lack detailed book descriptions, but are a good evidence of the size and structure of the library, and hence are an important source to the history of monastic libraries and girls' schools in Poland.